

Egy kroatista életpálya hozadékai

Számadásféle

Sokszor elmeséltem, meg is írtam, hogyan és hol kezdődött a kroatisztikai azaz a horvát irodalom és kultúra iránti elkötelezettségem. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–oroszlakos hallgatójaként rendszeresen eljártam dr. Angyal Endre szlavisztikai tárgyú speciálkollégiumaira, kurzusaira. A Pozsonyban nevelkedett, Prágában, Bécsben, Münchenben és Párizsban tanult, magyar anyanyelve mellett németül, franciául, olaszul, csehül és szlovákul kommunikáló germanista és szlavista a prágai, bécsi, müncheni egyetemen tanult, s lett a szó klasszikus értelmében a mondott nemzetek irodalmainak, művészetének *eruditusa* és közvetítője. Említett, az ötvenes évtizedben tartott kurzusain hol a szláv barokk epikus költőjéről: a horvát Ivan Gundulićról, hol a kelet-európai realista regény mestereiről (Alois Jirásek, Sienkiewicz, Reymont, Ivan Vazov stb.) adott elő, hol meg Miroslav Krležáról értekezett – hosszan idézve műveikből – ott, helyben fordított idézetekkel illusztrálva mondandóját. Csak mellékesen említem: Lipcsében 1961-ben megjelent *Slawische Barockwelt* című munkája a szláv barokk irodalmak és művészet kutatóinak bibliája lett. (Később, Krakótól Ljubljanáig, Zágrábtól Belgrádig és Újvidékig bármerre jártam, a szakmabeliek rendre azt kérdezték: hol lehet megszerezni Angyal Endre könyvét.)

Egy alkalommal az egész szemesztert Miroslav Krleža életművének szentelte – sűrűn hivatkozva személyes kapcsolataikra, és idézve az író addig napvilágra került műveiből. A már akkor élő klasszikusnak számító horvát mester textusai, gondolatai, műveinek páratlanul gazdag motivációja valósággal rabul ejtett. Elkezdtem horvátul tanulni. Tankönyvem az író fiatal kori *Hrvatski bog Mars* (Mars, a horvát hadisten) című novelláskötete volt – segédeszközeim pedig egy a 20. század elejéről való, Margalits-féle horvát–magyar zsebszótár s a horvát nemzetiségi iskola *Udžbenik* (tankönyv) című kiadványa, amely utóbbi egy szűkös grammatikai összefoglalót is tartalmazott. Egy tanéven át tartott az olvasás, de megérte.

LŐKÖS ISTVÁN (1933–2025) irodalomtörténész, szlavista, Krleža-kutató. 1985–1994 között a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén docensként, tanszékvezetőként (1988–2003) és egyetemi tanárként (1994–2003) oktatott.

Olvasni már tudtam, de izgatott a szerző személye is. Nagyon gondoltam és határoztam: levelet írok Krležának – jelezve, hogy műveivel kívánok a jövőben foglalkozni. A válaszlevél szívélyes volt, s általa a horvát polihisztor író invitált: ha arra járok, látogassam meg. Na, ez aztán – akkor – a hatvanas évtized elején, formalitásként hatott. S lám! Mit ad Isten! A tanügyi közlönyben épp ekkoriban jelent meg egy hirdetés, mely szerint szerbhorvát és más, szláv nyelvszakos hallgatók, vagy diplomával rendelkező tanárok pályázhatnak az 1962. évi *Seminar za inostrane slaviste* című nyelvi szemináriumra, amelynek színhelye előbb Zadar (Zára), majd Zágráb lesz. Semmi remény sem látszott a láthatáron pályázatom sikerét illetően, mégis megpályáztam. És csodák csodája: nem is eredménytelenül. Az „utazási határozat” értelmében mehettem a tanfolyamra. Főiskolai orosz nyelvi lektorként, szolgálati útlevelemmel.

1962. július utolsó vasárnapján, délután négy óra tájban a Fiuméből indult Aleksa Šantić személyszállító hajóval szerencsésen megérkeztem Zadarba, azaz – magyar történelmi szóhasználattal – Zárába. A hivatalos formaságok (regisztráció, szállodai bejelentkezés, a szoba elfoglalása stb.) után a vacsoránál felmérhettem: milyen válogatott európai társaságba csöppentem. A vendégsereg zsongásától hangos étterem asztalainál német, osztrák, angol, francia, olasz, norvég, svéd, holland, lengyel, cseh, bolgár, román ajkú népség várta az étkek felszolgálását. A „Nyugat” ily mértékű jelenléte – a kádári Magyarországról érkezve – számomra, enyhén szólva is, meglepetés volt. Ide felé utazva, a Budapest-Zágráb-Velence között közlekedő nemzetközi gyors Gyékényesnél egyetlen kocsira zsugorodott: az is mindössze két magyar utassal gördült át a határon. A Fiuméből induló hajón viszont jóformán csak a személyzet beszélt horvátul, az utasok a Szabad Világ nyelveinek valamelyikét használták.

Az étterembe érkezve magam két román kolléga (Dorin Gămulescu és Victor Vescu) társaságában ismerkedhettem a mediterrán világ gasztronómiájával. Körükben a nyugati világ e reprezentatív jelenlétét – óvatosságból – nem kívántam szóba hozni. (Később kiderült: óvatosságom fölösleges volt. Sem ők, sem én nem kívántunk politizálni.)

A szemináriumi program hétfőn reggel kezdődött, a Hotel Zagreb szomszédságában levő egyetemi épületben. Ha jól tudom: az impozáns épület az egykori olasz gimnázium otthona volt. A megnyitó után a régi szerb és a régi horvát irodalom fejlődéstörténetéről hallhattunk előadást az újvidéki és a zárai egyetem jeles tanárainak interpretálásában. Radojičić újvidéki professzor szövegét hallgatva igencsak lelombozódtam. Autodidakta szerb irodalmi tájékozottságom, enyhén szólva, gyengének bizonyult a hallottak befogadására; kiváltképp a középkori fejezetek enigmatikus szövegei recipiálása ment nehezen. Abban az időben, a Debreceni Egyetemen, ruszisztikát tanuló hallgatóként, egyetlen „forrásom” a valaha Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes Irodalomtörténet* szerb literatúrát tárgyaló rövid fejezete volt. Vigasztalóbb élmény lett Franjo Švelec zárai professzor lekiója, amelynek tárgya a horvát reneszánsz literatúra volt, s amelyről ismereteim már jóval bővebbnek bizonyultak. E relatíve bővebb

tájékozottság magyarázata mindössze ennyi: az Egyetemi Könyvtárban rátaláltam egy a budapesti pedagógiai főiskola szerbhorvát szakos hallgatói számára készült, horvát nyelvű irodalomtörténeti jegyzetre, amely részletesen tárgyalta a reneszánsz és a barokk kor irodalmát. Emellett – miként már említettem – látogattam dr. Angyal Endre szlavisztikai speciálkollégiumait, aki – szemléltetés gyanánt – Menčetić-, Držić-, Vetranović-, Gundulić-szemelvények fordításával illusztrálta előadott horvát irodalmi témáit.

A zárai két hét alatt ízelítőt kaptunk a szlovén és a makedón irodalom színes világáról is – szlovén és makedón professzorok előadásában, természetesen a hivatalos „horvátszerb” nyelven. (E lingvisztikai fogalomról bővebben majd később.) E textusok információit igazán csak azok tudták befogadni, akik már a szlovén és a makedón nyelvnek is ismerői voltak.

A szeminárium előadásainak tematikájából nem hiányoztak a színház-, illetve drámatörténeti, valamint a délszláv folklórt bemutató előadások sem. Pályám későbbi alakulása szempontjából e témák alaposabb megismerése fölöttébb hasznosnak bizonyult, még inkább az előadó hírességekkel való, egyidejű és későbbi konzultáció lehetősége. Franjo Švelec, Jakša Ravlić, Marin Franičević, Milan Ratković, Ivo Frangeš professzoroktól kutatásaim későbbi szakaszaiban megannyi segítséget kaptam.

Életemben ez a két hét a Dalmáciával való első ismerkedést is jelentette. Hajókirándulás Pašman szigetre, majd az ősi horvát koronázó városba: Tenger-fehérvárra (horvátul Biograd na moru), ahol egykor első közös királyunkat: Könyves Kálmánt Croatia előkelői horvát királlyá koronázták. Persze Zára sem nélkülözte a tárgyi és szellemi emlékeket. Itt hallhattam például először a latin liturgia szerinti, de óhorvát nyelven elmondott ún. *glagolita* misét a franciskánusok templomában; itt csodálhattam meg a Könyves Kálmán emlékét őrző hatalmas harangtornyot és – a gasztronómiáról se feledkezzünk meg – itt kóstolhattam először a csodálatos dalmát sonkát, a *pršutot*, s ihattam rá a még csodálatosabb dalmát vörös bort, a *plavacot*.

Két hét elmúltával kissé nehéz volt elhagyni Zárát – álmomban sem remélve, hogy két, illetve három év elmúltával, már *kék útlevéllal*, ismét Zarába látogathatok – immár a Švelec-házaspár vendégeként.

A kéthetes zárai kurzus befejeztével, vonat vitt bennünket Zágrádba, amely Bosznia nyugati tájait is érintette – ízelítőt adva a bosnyák kultúra sűrűn felbukkanó emlékeiből. Útvonalunk mentén szerényebb, majd hivalkodóbb minaretek, bosnyák temetők, falvak mellett méltóságteljes lassúsággal pöfögött a matuzsálem korú gőzmozdony, amely a talán még I. Ferenc József korából itt maradt vasúti szerelvényt vontatta – természetesen étkező-, illetve büfékocsi nélkül. Augusztus közepe lévén, a hőmérő higanyszála közel járt a 38–40 C^o-hoz. Ezt a klíma okozta kellemetlenséget némiképp ellensúlyozta a fiatalabbik román kolléga: Dorin Gămilescu olténiai humora.

Hadviselt szerelvényünk este hét óra tájban döcögött be a zágrábi főpályaudvarra. A társaságot két fiatal tanársegéd: Krunoslav Pranjić és Aleksandar

Šljivarić várta – a Tanfolyam igazgatója: Mate Hraste professzor asszisztensei. A pályaudvarról két elegáns Mercedes autóbusz vitt bennünket szálláshelyünkre, a felhőkarcolókat imitáló International Szállóba. Számomra, aki a „magyar szocializmus építése 1962. évi szakaszából” érkeztem a titói Jugoszláviába, nem várt meglepetés volt a buszok látványa. Még inkább szállodánk, az International modernsége, eleganciája. A vacsora előtt a hallban gyülekező társaság fegyelmезetten hallgatja Hraste professzor úr katonásan pattogó szavait: „Kako vidite! Svaki ima svoju sobu! Dobro došli! Dobar tek Vama svima!” (Amint látják! Mindenkinek külön szobája van! Isten hozta Önöket! Jó étvágyat mindnyájuknak!)

Mindenkinek külön szoba?! (Néhány héttel korábban kollégámmal Budapesten az Erzsébet Hotelben szálltunk meg. Egy négyágyas szobában két vadidegen emberrel zártak össze bennünket. Ez volt a magyar szocialista mód!)

Hraste professzor rövid „szózata” után a népes társaság elindul az étterem felé. A „restoran” ízléssel terített négy személyes asztalainál máris alakulóban vannak az asztaltársaságok. A szeminárium résztvevői között sok az évente visszajáró, ők keresik egymás társaságát. Magam, új vendég lévén, egy közeli asztalnál még egyedül üldögélő nyugatnémet kolléga, Armin Hetzer társaságát választom; hozzánk csatlakozik az egyik cseh kolléga, Miroslav Kvapil, a prágai Károly Egyetem docense és a bolgár Kujo Markov Kujev professzor, a krakkói egyetem hajdani bolgár lektora. Armin kollegánk elárulja: a magyar nyelvvel is barátkozik s ezt bizonyítandó: a továbbiakban, minden reggel egy magyar mondattal köszöntött. Hadd jegyezzem meg máris: évek múltán a brémai egyetemi könyvtár kéziratárának vezetője lett. De a sinológiában is kellő jártaságra tett szert. Már nyugdíjasként német nyelven megírta az észti irodalom történetét.

Fejedelmi vacsorát kapunk. Előétel: kaszinótojás tartármártással, aztán jön a marhahús leves metélt tésztaival és... itt meg kell szakítanom mondandómat egy pillanatra, a pincér ugyanis – számomra hihetetlennek tűnő – kérdést intéz hozzánk: „sertés- vagy borjúsültet kérnek az urak?” Elképedve hallgatom szavait. Borjúsült?! Otthon legalább tizenöt éve nem láttam a hentesnél borjújúst, itt meg választás dolga az éttermi rendelésnél! Szocialista „fejlődésünk ekkori szakaszában” (Kádár-kori szlogen) városomban még a pacalért is sorba kellett állni a belsőségboltban! Szerénykedve – talán kissé zavartan is – persze, hogy a borjúsült mellett döntök...

Feszélyezettségem még a csokoládétorta fogyasztásakor sem szűnik. Majd csak napok múlva kezdem tudomásul venni: a titói szocializmus valóban más, komfortosabb, mint a mienk. Persze évek múltán kiderül majd: ez sem örökéletű, ám erre majd csak a Trianonban összetákolts ország (Jugoszlávia) összeomlása-kor jön rá az ember. De térjünk vissza az 1962. évi jelenbe.

Hétfőn reggel az International közeli egyetemi épületben folytatódik Zárában elkezdett szemináriumi programunk. Leszámítva a makedón, „szerbhorvát avagy horvátszerb”, szlovén lektori órákat, a program tematikája markánsan

a *croatica* jegyében alakul. A nyelvészeti előadások szöveganyaga éppúgy ezt érzékelteti, mint a horvát irodalom háromnyelvűségét tárgyalók. Ízelítőt kapunk a *ča*, a *kaj* és a *što* dialektusban íródott horvát irodalom karakteréről, történelmi fejlődéséről, európai kapcsolatairól. A képzetesebb résztvevők számára pontosan körvonalazódik: a háromnyelvű horvát irodalom fejlődési ívét három pillér tartja, azaz három, a történelmi fejlődés során irodalmi nyelvvé fejlődött dialektus kidajkálta három költői életmű: a Marko Marulićé, az Ivan Gundulićé és a Miroslav Krležáé. Általuk teljeseedik ki a horvát reneszánsz, a horvát barokk és az avantgárdtól a 20. századi modern realizmusig ívelő és direkt vagy rejtett módon a horvát szuverenitást hangsúlyozó *literatura croatica*. A spalato (spliti) születésű Marcus Marulus Spalatensis alias Marko Marulić a 16. század legnagyobb formátumú morálteológusa (latin nyelven írott munkái német, olasz, francia, sőt japán fordításban is közkézen forogtak), a Felső-Magyarországi jezsuita kolostori könyvtárak polcain épp úgy ott voltak, mint például Mossóczy Zakariás püspök bibliotékájában. *Judit* című, *ča* dialektusban írott bibliai tárgyú eposza az európai *antiturcica* e remekműve (1501) nyomtatásban 1521–23 között – tehát a mohácsi csata előtt – három kiadásban jelent meg Velencében – figyelemzetetesképpen: Európában katasztrofális méretű a török veszély.

A barokk kori horvát irodalom csúcsa a dubrovniki illetőségű Ivan Gundulić műve: az *Osman*. A húszénekes eposz tárgya az 1521-es lengyelországi chocimi csata, amely a török sereg vereségével végződött, és a szultán bukásának előidézője lett. A győztes lengyel sereget vezénylő Ulászló herceget Gundulić Krisztus Atlétája (*Athleta Christi*), a keresztény világ megváltójaként ábrázolja. A *što* dialektusban íródott eposz a közép- és kelet-európai barokk epika egészének egyik csúcsát is jelenti.

A horvát irodalom fejlődéstörténeti ívének harmadik pillére a Krleža-életmű. Az elmúlt század harmincas éveiben Zágrábba látogató Fejtő Ferenc beszélgető partnerei egyikének feltette a kérdést: ki a legnagyobb élő horvát költő, regény- és drámaíró? A válasz mindhárom esetben ugyanaz volt: Miroslav Krleža. Németh László a horvát pályatárs életművének tágabb horizontjaira irányítja a figyelmet, amikor – az író Ady-tanulmányát, majd meg a Glembay-ciklust méltatva – annak kelet-közép-európai beágyazottságát konstatálja. Mára – az életmű lezárulta után évtizedekkel – a Krleža-kép még árnyaltabb, hiszen a teljes oeuvre dimenziói rajzolódnak ki – a hazájában ma éppen tapasztalható tartózkodó álláspont ellenére.

E Krleža-életműre alludáló sorokat papírra vetve nem véletlenül idéződik fel bennem a zárai szeminárium egy újabb előadásának emléke. Ugyanis a horvát drámairodalom történeti képe is kellő plaszticitással jelent meg a drámaíró és színháztörténész Marijan Matković improvizatív szövegében, aki kiváló irodalom- és drámatörténész kompetenciával mutatta be a horvát dráma történeti fejlődését a reneszánsztól Miroslav Krleža drámaírói oeuvre-jéig. Nem került meg a sokak által, sokszor vitatott Ivo Vojnović-életművet sem. A horvát reneszánsz vígjáték atyjának: Marin Držićnek műve: a *Dundo Maroje* a világszínpadon él

tovább, napjainkban is, Vojnović *Dubrovačka trilogija* (Dubrovniki trilógia) – akarjuk, nem akarjuk – a horvát arisztokrácia alkonyának hiteles drámai krónikája. A 20. század csak világirodalmi kontextusban értékelhető horvát drámaíróját Miroslav Krležának hívják, aki *Glembajevi* (A Glembayak) című ciklusával valójában az egykori Osztrák–Magyar Monarchia egy karakteres szegmensének krónikáját írta meg egy drámatrilógiában s egy kötetre való szépprózában.

Találkozások Krležával

Krleža, Glembayak, Gvozd: szerény kroatisztikai pályám három fontos „kulcszava”. Több mint hatvan esztendő szállt el felettem azóta, hogy a gvozdi villában először jártam. A naptár a Kr. u. 1962. évet mutatta. Krležával, személyesen, ekkor láttuk egymást először. Egy rövid kirándulásra, majd ebédre invitált. A délutánt is nála töltöttem – hosszas beszélgetésünk tárgya a magyar irodalom, a magyar nyelv, majd a *Glembay Ltd* budapesti bemutatója – és persze ifjúsága magyar emlékei. Búcsúzáskor a *Legende* (Legendák) legújabb kiadását dedikálta. A szállodában késő estig meditáltam: honnan és miért ez a megtisztelő gesztus? Hiszen mindeddig – fiatal, pályakezdő tanárként – még csak *készülődtem* az elképzelt nagy feladatra: nagyobb opus(ok)ban feldolgozni a Mester életművét magyarul. Ha ma visszatekintek e régmúlt napok fogadkozásaira – eredményeim mellett – mulasztásaimat is számba kell vennem, amelyek nem is kevesek. A mérlegre tekintve a restelkedés mellett persze némi meglegedést is nyugtázhatok. Mert bár egy az egész életművet bemutató monográfiával máig adós vagyok, ám a teljes oeuvre néhány fontosabb szegmenséről horvátul is, németül is, magyarul is talán sikerült valami újat mondanom. A Kerempuhballadákról *Erlebnisse und Rezeption. Krležas Kerempuh Balladen aus ungarischer Sicht* címmel megjelent könyvemben talán tudtam valami újat felmutatni: azaz meggyőzően érvelni a nagy költői műben érvényre jutó Ady-recepcióról. Szóltam, a horvát Mester ifjúkori élet- és élményanyagának szépírói vetületéről – horvátul is, magyarul is. Nem keveset írtam írónknak az Ady-életművét méltató és költészetének „kelet-európai szempontját” konstatáló fejtegetéseiről. Nem hagyott érintetlenül a népi időmágia megjelenésének ténye a Kerempuhballadákban, s a *Sprovod u Teresienburgu* (Temetés Terézvárott) című elbeszélés (kisregény?) pécsi motivációja sem.

Utolsó találkozás a gvozdi villában

1981. augusztusa elején – utolsó gvozdi látogatásom alkalmával – a már súlyos beteg Krleža – mint mindig – nem kevés szentimentalizmussal idézte fel ifjúsága magyarországi emlékeit-élményeit. Nostalgiaival motivált szavakkal mesélt

– mint annyiszor már – pécsi és pesti napjairól, Petőfi-élményéről, egykori hadapródiskolás és ludovikás évfolyamtársaival (Náray Antal, Horváth Antal, Mikófalvy-Mamusich György, Holmok Sándor) való korábbi és kései találkozásáról, darabjainak budapesti bemutatóiról. Aztán a nyolc évszázados magyar-horvát együttélésekről, e szövetség felbomlásának értelmetlen voltáról. Ezt a problémát évtizedekkel az utolsó találkozásunkat megelőzően, a Glembay-ciklus egyik hőseivel: Ivan Križoveccal mondatta ki. A Dráva part közelében egykori magyarországi emlékeiről medítálva Križovec rezignáltan mondja: „Egy ezred-év történelmi színhelye ez: [Könyves] Kálmántól Szigetig, a Habsburgoktól Tisza Istvánig, aki véresen rogyott le szalonja perzsaszőnyegére, arccal lefelé, kinyújtott bal karral, mint a fuldokló. S ma mindennek árnyéka sincs sehol! Milyen döbbenetes hirtelenséggel is omlanak össze ezeréves államok! Merőben üres, dőre és értelmetlen.”

Óhajként említette: nagyon szeretné, ha „hungarikái” (magyar tárgyú írásai) megjelenének „odafönn”, azaz Budapesten. Majd e szavakkal búcsúzott: „Ne feledje: csak egy patak (sic!), a Dráva választ el bennünket. Ezen a patakon szellemi hidakat kell építeni!”

Sajnos, úgy tűnik: még ma is kevés a hídépítő szándék. Ehhez szellemi híd-építők kellenének. Nem kis számban. Itt is, ott is!

Egy turisztikai intermezzo

1965 nyarat muzeológus barátom és felesége társaságában (akkor még) Jugoszláviában töltöttük. Nagy körutazás volt. Zágráb–Fiume–Zára–Spalato–Ragusa–Mostar–Szarajevó–Belgrád–Pacsér. Barátom öreg, mintegy ötvenezer kilométert futott, ódivatú Škodája jól állta a rapszodikusán váltakozó útviszonyokat, miként anyai örömök elé néző feleségem is. Néhány napos zárai időzés közben a Švelec-házaspár társaságában találkozhattunk Jakša Ravlič úrral, a Matica Hrvatska akkori elnökével. Őt a három év előtti zárai szemináriumi napjaimban ismertem meg. Most meglepő ajánlatot tett: októberben a Matica nemzetközi emlékkonferenciát rendez a horvát romantika kiváló költőjének, Ivan Mažuranićnak-életművéről. Előadástartás kötelezettsége nélkül tisztelettel meghív a rendezvényre. Erről két-három héten belül hivatalos értesítést kapok. Mi ez, ha nem a predestináció érvényesülése csekélységem életében?! Persze, hogy örömmel igent mondtam Ravlič professzor úr ajánlatára.

A konferencia parádés rendezvény volt. Az akkori Európa szlavistáinak, kroatistáinak színe-java vonult fel előadóként, reprezentálva a Mažuranić-életmű és a politikus költő nagyságát. Ott volt az osztrák szlavisztika doyenje: dr. Joseph Matl Grazból, dr. Julius Dolanský Prágából, dr. Reinhard Lauer Göttingenből, Victor Balalaev Franciaországból, dr. Johann Schröpfer Heidelbergből, Kujo Markov Kujev Szófiából, dr. Milorad Živančević Újvidékről, dr. Póth István Budapestről – nem is sorolom tovább a neveket, bár a horvát irodalom-

és nyelvtudomány, művészetelmélet, történettudomány elitjének listája is ide kíváncskozna. E rendezvény impressziói nyomán – néhány évtized elmúltával – magam is szembenéztem Mažuranić életművével: elsősorban magyar nyelvű költői pályakezdésének tényeivel, 1848-as, *A Horvátok a Magyaroknak* című, magyarul is, horvátul is közreadott röpiratával. Egy olyan életművel, amely magán viseli az egykori horvát-magyar állami szimbiózis nyomait. Ne feledjük: a fiatal Mžuranić a fiumei magyar gimnáziumban, Császár Ferenc növendékeként tanult meg magyarul, már diákként írt magyar verseket, aminek lenyomata ott van szerzőnk horvát nyelvű poézisében is. Költészetében már Hadrovics László felfedezte a magyar romantikus líra reminiscenciáit. Megvalósulhat-e régi tervem: a *Csengics Szmail aga halála* című epikus kompozíciót interpretálni a kelet-közép-európai romantikus nagyepika kontextusában? (Kérdés: kilencvenkét évesen lehet-e az ember ilyen ábrándok dédelgetője?)

Úgy tűnik: életpályám alakulását/alakítását, a véletlenek sorozata irányította. 1966 elején véletlenül került a kezembe a tanügyi közlöny akkori legújabb száma. Benne ismét egy jugoszláviai utazást kínáló hirdetés, mely szerint a szakhatóság öt hónapos jugoszláviai ösztöndíjra hirdet pályázatot. Megpályáztam. Úgy gondoltam: a pályázat nyelvi feltételeinek középiskolai orosz nyelvtanári diplomám és társalgási szintű „horvátszerb” nyelvtudásom alapján csekélységgem megfelel. Alig néhány hét múltával megjött az „utazási határozat”, mely szerint az esztendő folyamán a zágrábi egyetemen megkezdhetem ösztöndíjas kutató munkámat. A tanulmányút időtartama öt hónap. Témaként a *Szigeti veszedelem* és a horvát Zrinyiászok kapcsolatainak és Krleža életművének tanulmányozását jelöltem meg.

November 23-án az esti órákban érkeztem meg Zágrábba. Kedves egyetemi kollégám: Gjuro Novalić várt a pályaudvaron, s kísért az ő lakásukkal szemben levő szálláshelyemre. Háziasszonyom: gospođa Zalokar hetven feletti özvegyasszony, néhai férje egykor magas rangú vasúti tisztviselő volt a Zágrábi Főpályaudvaron. Zalokarné kutyáival és egy katonatiszt albérlőjével éldegélt a Plemićeva 6/4. sz. alatti összkomfortos lakásában. (Tiszt albérlője a cseléd-szobát lakta.) Magam a valaha ebédlőként funkcionált nagyobb szobában verhettem tanyát. Öt hónapon át kellemes otthonnak bizonyult. A közel félesztendő albérlői létforma leggyümölcsözőbb hozadéka a zágrábi köznyelv megismerése volt, a Jelačić Plac, a zágrábi piac, a horvát középosztály, a kávéházak sajátos, még a Monarchia s a magyar-horvát államközösség nyelvi rekvizitumainak lettem megismerője a Zalokarnéval folytatott délutáni beszélgetések közben. Így tudtam meg, hogy a fiatalság Tito idejében sem a Köztársaság téren, hanem a Jelačić Placcon randevúzott *pod repom*, azaz Jelačić lovának farka alatt; a háziasszony nem a *tržnicén*, hanem a piacon és a *špecerajban* vásárolt, ha esőre állt az idő, így nyugtázta: *bu kiša (eső lesz)*, a szomjazó járókelő *špricerrel (fröcss)* ottotta szomját, az étterem étlapján ott szerepelt a *bečki odrezak* (bécsi szelet) és – a fáma szerint – 1967-ben, a szerb nyelvi diktatúra ellen tiltakozó, a horvát értelmiség által nyilvánosságra hozott *Deklaracija* (Deklaráció) kapcsán Krleža

felesége ezt kérdezte férjétől: „Fritz! Zbilja i Ti si podpisao Deklaraciju?” (Frici! Tényleg Te is aláírtad a Deklarációt?) Krleža – zágrábi manír szerint – németül válaszolt: „Aber natürlich!” (Természetesen).

Háziasszonyom természetesen minden nap a bécsi televízió műsorát nézte és kéthavonta átruccant Bécsbe, hogy valódi Meinl kávét vásároljon. (Perfekt német nyelvtudását a bécsi apácák nevelőintézetében eltöltött diákéveinek köszönhettem.) A szlovéniai szülői házban is hol a német, hol a szlovén volt a családi kommunikáció nyelve. A Dalmáciából Zágrábba áttelepült értelmiség viszont baráti körben olykor olaszul kommunikált. Akkori ismerőseim, barátaim közül viszont magyarul csak Krležával, a történész Vaso Bogdanovval, a *Képes Újságot* szerkesztő Malušev Cvetkoval, Sinkó Ervinnel, a költő-műfordító Josip Krleža lányával, Baricával és férjével, Gál Pistával beszélhettem. És persze a magyar periodika munkatársával: Koiss Lászlóval. A szerdai piacnapon persze a Bácskából jövő őstermelők már valósággal kiprovokálták a magyar szót, főleg azoktól, akik a második világháború alatt Magyarországhoz csatolt Muravidékről származtak, s ott egykor magyar iskolába jártak.

De mi minden történt még velem és körülöttem e telet és tavaszt is jelentő öt hónap alatt? Egyetemi hivatalos ügyeimet elintézve természetesen első privát utam Krležához vezetett. Örömmel nyugtázta, hogy öt hónapon át a közelében leszek, hiszen személyem ez idő alatt a magyar nyelvű konverzáció garanciáját jelentette számára. Ha nem is naponta, de igen gyakran kapaszkodtam a Tuškanac legmagasabb pontjai egyikén álló gvozdi villához vezető „szerpentin”, s ereszkedtem alá ugyanitt a késő estébe nyúló eszmecserek után. Volt, hogy örökzöld témáját: magyarországi ifjúságának emlékvilágát hozta elő, máskor egykori folyóiratai (*Književna republika, Plamen, Danas, Pečat*) helyzetéről, céljairól, olykori kudarcairól beszélt, majd meg egykori munkatársairól (Dobriša Cesarić, Vaso Bogdanov, August Cesarec). Nem kevésszer hoztam szóba Ady-élményét. 1922-es, *Nova Evropabeli, Petőfi és Ady: a magyar irodalom két lobogója* című dolgozatát érdekes módon sohasem adta közre újra, míg a későbbi Ady-dolgozat (*Ady Endre a magyar lírikus*) ott szerepel esszéinek újabb és újabb edícióiban. Pedig amit ott Adyról és Petőfiről elmond, a műértés klasszikus példája. Az újraközlés elmaradását firtató kérdésemet válasz nélkül hagyta. Gyanítom: mindazt, amit e dolgozat további részeiben az 1920 utáni Magyarországról, Horthy kormányzóról és a korabeli magyar irodalom néhány képviselőjéről – olykor pontatlanul – elmondott, később nem vállalta. Néha vita is támadt közöttünk. A *Tužaljka nad crkvom* (Panaszének a templom felett) című költeménye kapcsán annak félreérthetetlen Ady-recepcióját bizonyítottam – állításomat a *Sírni, sírni, sírni* című, általa készített, formailag kitűnő fordításával alátámasztva.

Hatvanhat karácsonya előtt ebédre hívott a Gradski podrumba. A Jelačić téren működő népszerű vendéglőben – mint már említettem – korábban többször is vendégül látott. Ez a karácsony est előtti vendéglátó gesztus mégis más volt, mint a korábbiak. A magyar-német-horvát ajkú, zombori születésű színésznő, Gerner Erzsébet feljegyzéseiből tudjuk: Krleža élete végéig ragaszkodott

a karácsony esti tradíciókhoz: fenyőfa a lakásban, maguk készítette mézesbábokkal díszítve, gyertyafény. Csak éppen a betlehemi jászol hiányzott. Mert Krleža ugyan ateista volt – mondja Gerner Erzsébet –, de a karácsony esti gyermekkori misztérium – úgy tűnik – haláláig elkísérte.

Ama '66 december 23-án a Gradski podrumban elköltött ebéd után szálláshelyem szomszédságában, Sinkóék lakása előtt szálltam ki a városszerte jól ismert Mercedesből. „Holnap karácsony. Nyilván öreg háziasszonya társaságában ünnepel majd. A család nélkül. Hiányozni fog a kisfia. Mégis: Boldog karácsonyt kedves Lőkös! Viszontlátásra az új esztendőben. Hvala Vam za sve, dragi gospodine Krleža. Sretan Božić i Do viđenja!” (Mindent köszönök! Boldog karácsonyt Krleža úr! A viszontlátásra!)

Már 1967. március havát írta a naptár. Zágrábban – a nagy téli havazások után gyorsan jött a tavasz. Korábban is (a nagy havazások idején), most is szorgalmasan látogattam a könyvtárakat. Hol az akadémiai bibliotéka otthonos olvasótermét, hol a Sveučilišna Knjižnicát (Egyetemi Könyvtár). Az előbbiben Reiner Úr messzemenő segítőkészségét élvezve. Úgy tudom: Nikica Reiner Úr felmenői szlavóniai német ajkú földbirtokosok voltak, s bár mozgássérültnek született, a partizán hatalom ennek ellenére kiűzte otthonából, örülhetett, hogy Zágrábba kerülve munkatársa lehetett a jeles bibliotékának. Reiner úr jóvoltából ismerhettem meg a művészettörténész Matko Peić professzort, a magyar táj szerelmését, a Titóék által a Néprajzi Intézetbe száműzött költő és folklorista Olinko Delorkot, de Reiner úr által talált rám ösztöndíjjal Zágrábba érkezett néhai kiváló szlavistánk: Kiss Lajos. A Zrinyiász-témával s a Krleža-életművel kapcsolatos kutatásaim anyaga szépen gyarapodott, de egyéb, a horvát-magyar irodalmi kapcsolatok fundusa is. Miroslav Vaupotić kolléga biztatására elkezdtem írni egy nagyobb tanulmányt (vakmerően, horvátul) Krleža életművének magyar recepciójától, amelyet Vaupotić kolléga le is közölt a *Matica hrvatska Kolo* című folyóiratában. A dolgozat a *Miroslav Krleža u Mađarskoj = Miroslav Krleža Magyarországon* címet kapta.

Deklaráció a független horvát irodalmi nyelvért

Március közepén némi szünet következett mindennapi kutató munkámban: feleségem jött látogatóba egy hétre. Jövetelét említettem Ravlić professzor úrnak, aki nyomban „parancsba adta”: feltétlen jelezzem érkezését, hogy legalább egy ebéd erejéig együtt lehessen velünk. Minden a tervek szerint történt: az elnök úr szerdán 12 órára hívott bennünket a Gradski Podrum elé. A délidőt jelző harang épp csak megkondult a katedrális tornyában, s pontban tizenkettkor Ravlić úr is megjelent a Kaptol lejtőjén, kezében egy csokor piros rózsával. A régi vágású úriember manírjával: kézcsókkal nyújtotta át nejemnek a csokrot.

Az étteremben elhelyezkedve a professzor úr – kissé ünnepélyesen intonálva szavait – délelőtti programjáról kezdett szólni: „a *Saborból* (országgyűlés) jövök,

ahol a horvát értelmiségi elit jelenlétében adtuk át az Elnök úrnak *A horvát irodalmi nyelv helyzetéről és funkciójáról* szóló deklarációt (*Deklaracija*), amelyben a horvát nemzeti irodalmi nyelv túrhetetlen helyzete ellen tiltakozunk, és az önálló, a szerbtől független horvát irodalmi nyelv jogainak helyreállítását követeljük. (NB. Az ún. újvidéki egyezmény értelmében a horvát és a szerb nyelv egy és ugyanazon idióma két variánsa, ezért hivatalos neve: szerbhorvát, illetve horvátszerb nyelv.) Egy pillanatra elakadt a szavam. Működésbe lendült az agyam: tudatom mélyéről képzettársítások törtek felszínre: március 15. van, az 1848-as magyar forradalom emléknapja. Száztizennégy évvel ezelőtt (1967-ben vagyunk) Pesten a márciusi ifjak hasonló indíttatással szavalták a *Nemzeti dalt*, foglalták le a nyomdát – és követelték a magyar szabadságjogokat! Akkoriban a horvátok ellenünk: a horvát nyelv elnyomói ellen harcoltak – szerb támogatást sem nélkülözve –, s már a délszláv egységről is álmodozva. Most a délszláv egység karađorđević-i korszaka után, a titói periódus közepén hasonlókat hallok az ország egyik legnagyobb, a horvát nemzet művelődését szolgáló intézményének első emberétől. Az egész történetben az a különös, hogy a horvátok már akkor is, most is a nyelvi függetlenségért küzdöttek/küzdenek. Akkor persze a szerb és a horvát nyelv egységéről is zengett az ének, most viszont a szerb nyelvi imperializmus ellen látják szükségét szót emelni. E kétségtelenül történelmi pillanatban elhangzottak hallatán, ott, a Gradski podrumban, március 15-én nem gondoltam, hogy másnap délelőttre felbolydul itt a világ: a Kommunista Szövetség, a sajtó, a rádió nacionalizmusról harsogott, pártkorifeusok feje hullott, a demokrata érzelmű, konzervatív értelmiség erős pozícióvesztésben találta magát, s még Krleža is lemondani kényszerült Központi Bizottsági tagságáról. Tito rendesen közéjük vágott. Aztán lassan elcsendesedett a lázadó hajlandóság. Igaz, csak néhány esztendőre. De erről majd később.

Bő egy hónap volt még hátra ösztöndíjas vendégeskedésemből, igyekeztem hát a könyvtári kapcsolatokat, lehetőségeket kihasználva témáim sajtóban, kéziratokban, hagyatékokban fellelhető anyagát begyűjteni. Szabad délutánjaim néhány óráját az antikváriumokban töltöttem. Meglepően gazdag, későbbi munkám során fölöttébb hasznos források birtokába jutottam itt – ráadásul mérsékelt áron. A történész Josip Horvát portrécötete például felért egy horvát művelődéstörténeti kompendium anyagával. Rátaláltam a *Nova Evropa* 1922-és évfolyamának ama számára, amelyben a később már nehezen hozzáférhetővé vált Krleža-tanulmány, a már említett, Petőfit és Adyt együtt méltató Krleža-dolgozat lapult. Marijan Matković akadémiai kiadványok sokaságával ajándékozott meg, A költő és irodalomtörténész Marin Franićević ça nyelvjárásban írt verskötetit hagyta rám örökül, míg Dobriša Cesarić költészete egészét reprezentáló, CD-lemezzel együtt megjelent életmű-válogatással ajándékozott meg utolsó személyes találkozásunk alkalmával...

(Folytatjuk)